

TUTKIMUSARTIKKELI

Petri Myllyniemi

”MITEN PELI JATKUU?” – WITTGENSTEIN JA TOIMIJUUDEN KIELIOPPI

Artikkeli tarkastelee toimijuutta psykoterapian lähtökohtana ja kysyy, miten ilmiötä, jossa ihminen ikään kuin toimii vastoin omaa tahtoaan, olisi mielekästä ymmärtää. Vastausta haetaan tarkastelemalla Ludwig Wittgensteinin kielipillisen filosofian näkökulmasta, miten erilaiset psykoterapeuttiset teoriat jäsentävät toimijuuden joko yksitoimijaisena tai eettisesti jakautuneena. Samalla tarkastellaan, miten nämä kielelliset ratkaisut ohjaavat käsityksiä vastuusta, muutoksesta ja paranemisesta. Artikkelin keskeinen väite on, että psykoterapian tavoite ei ole pelkästään oireiden lievittyminen, vaan eettisen subjektin etsintä ja vahvistaminen siellä, missä toimijuus on ristiriidan ja ambivalenssin vuoksi horjunut.

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan toimijuutta psykoterapian lähtökohtana Ludwig Wittgensteinin (1889–1951) myöhäisemmän ajattelun näkökulmasta. Wittgenstein (1953/1981) kutsui pääteoksessaan *Filosofisia tutkimuksia* tapansa tehdä filosofiaa kielipilliseksi lähestymistavaksi. Hänen näkemyksensä mukaan

filosofisen tutkimuksen tehtävänä ei ole tarkastella ilmiötä tai etsiä niiden taustalta löytyviä todellisia rakenteita, vaan se tutkii käsitteitämme ja niiden mielekästä käyttöä osana inhimillisiä käytäntöjä. Näin ajatellen myös moni psykoterapian kannalta keskeinen kysymys näyttäytyy ennen kaikkea käsitteellisenä: millaisen kuvan psykoterapiassa käytetyt sanat ja lauseet rakentavat ihmisestä ja hänen toimijuudestaan, ja mitä tällaisella kuvalla voidaan mielekkäästi tehdä.

Toimijuutta psykoterapian lähtökohtana on puolestaan mahdollista avata melko arkisesta havainnosta käsin. Haasteena psykoterapiassa ei useinkaan tunnu olevan löytää sellaista yhdessä sovittua ja rationaalisesti perusteltua toimintaohjetta, jota noudattamalla

Petri Myllyniemi, FT
psykoterapeutti
Tampereen yliopisto
petri.myllyniemi@hotmail.com

Vertaisarvioitu
Arvioijat:
Mikael Leiman, PsT, Laudito Oy
Aarno Laitila, PsT, Jyväskylän yliopisto

asiakas alkaisi voida paremmin. Alkoholistille on helppo sanoa, ettei kannata juoda, ja masennuksesta kärsivän kanssa voidaan aidossa yhteistyössä laatia järkevä suunnitelma liikunnan lisäämisestä, säännöllisestä vuorokausirytmistä ja sosiaalisten kontaktien lisäämisestä uuden mielekkään harrastuksen avulla. Silti juuri tämä näyttää johtavan usein ristiriitaisiin lopputulemiin. Vaikka asiakas ymmärtäisi, vakuuttuisi ja sitoutuisi terapiatapaamisessa tehtyyn suunnitelmaan, hän useimmiten myöhemmin toimiikin toisin. Tällainen tahdon ja teon välinen ristiriita ei ole marginaalinen poikkeus, vaan pikemminkin psykoterapiaprosessin toistuva rakenne. Beutler, Harwood, Michelson, Xiaoxia ja Holman (2011) nostavat kuvatun asetelman esiin yhtenä psykoterapian suurimmista paradokseista. He toteavat, että asiakkaiden toiminnassa esiin nouseva ambivalenssi suhteessa heidän samanaikaisesti aidosti toivomaansa muutokseen on jotakin sellaista, johon joka ikinen psykoterapeutti suuntauksesta tai teoriataustastaan riippumatta käytännössä aina törmää.

Artikkelissa lähestytään tätä ristiriitaa käsitteparin *moraalinen dissosiaatio* ja *eettinen dissosiaatio* avulla. Kognitiivisesta psykologiasta liikkeelle lähtevässä artikkelissaan Badhwar, Snow ja Trivigno (2014) käyttävät ilmiöstä termiä *moraalinen dissosiaatio*. Termillään he viittaavat tilanteeseen, jossa ihmisen arvot, uskomukset tai periaatteet eivät ole yhteneviä hänen toimintansa kanssa. Heidän valitsemansa termi tuntuu luontevalta. Jos yksilö ei toimi omien arvojensa tai uskomustensa mukaisesti, kyse näyttäisi olevan juuri

moraalisesta ristiriidasta.

Kognitiivisesta näkökulmasta poiketen useat psykoterapiasuuntaukset kuitenkin teorioissaan kuvaavat toiminnan ja tahdon välistä ristiriitaa hiukan erilaisesta lähtökohdasta kuin Badhwar työtovereineen (2014). Esimerkiksi psykoanalyysissa, kognitiivis-analyttisessä psykoterapiassa, skeematerapiassa, traumaterapiassa tai EFT-terapiassa ristiriitaisuus tahdon ja teon välillä kuvataan ikään kuin ihmisen mielen erilaisten puolien välisinä intentioiden ja intressien välisinä eroina, eikä niinkään yksilön oman tahdon ja tekojen välisenä moraalisena kuiluna. Artikkelissa kysytään, olisiko tällaisia useita toimijoita sisältäviä kuvauksia ihmisen mielestä nimitettävä paremminkin *eettiseksi dissosiaatioksi*.

Termin *eettinen dissosiaatio* käyttöä voi perustella seuraavasti. Käsitteellinen esittämismuoto, jossa toimijuus on jaettu useammalle kuin yhdelle toimijalle synnyttää samalla perustavanlaatuisen filosofisen kysymyksen: miten eettisyys on mahdollista ymmärtää osana yksiselitteisen toimijuuden hävittävää esittämismuotoa. Voitaneen todeta, että ajatus ihmisen eettisestä vastuusta ja valinnasta edellyttää samalla myös ajatuksen moraalisesta toimijasta. Ilman toista on hankalaa ajatella toista. Etiikan mielekkyyden käsitteellisenä ennakkoehtona voi siis nähdä ajatuksen moraalisesta toimijasta, joka ylipääntänsä voi olla vastuussa toiminnastaan ja näin myös valita tekonsa. Emme syytä kiviä tai kantoja moraalityttöistä teoista. Eettisellä viitataan siis artikkelissa tällaiseen vastuun, valinnan ja toimijuuden välttämättömään käsitteelliseen ennakkoehtoon, joka muuttuu

epäselväksi, jos agentti jaetaan.

Samassa mielessä esimerkiksi Ferrero (2022) toteaa, että käsitteellinen jako tekemisen ja tapahtumisen välillä muodostaa perustavanlaatuisen kategorisen eron, jonka puitteissa inhimillinen intuitiivinen ymmärrys pyrkii ymmärtämään todellisuutta. Tältä pohjalta Ferrero käyttää itse termiä moraalipsykologia puhuessaan tutkimuksesta, jossa kysymys toimijuudesta yhdistyy esimerkiksi kysymyksiin tahdosta, autonomiasta, vapaudesta ja vastuullisuudesta.

Tällaista eri psykoterapiateorioissa kuvattua eettisen dissosiaation asetelmaa artikkeleissa tarkastellaan Wittgensteinin kieliopillisen filosofian näkökulmasta. Tällöin kiinnostavaa on juuri sellainen käsitteellinen ihmisen mielen esittämisen muoto, jossa tahdon ja teon jännite ikään kuin ”ratkaistaan” kielellisellä kuvauksella, jossa ristiriitaisuus ratkeaa useamman kuin yhden toimijan asetelmana. Tällaisessa ihmisyyden kuvauksessa ei siis enää kysytä, miksi minä toimin itseäni vastaan, vaan otetaan käyttöön kielellinen kuvaus, jossa jokin minussa tahtoo jotakin, ja jokin toinen minussa ei piittaa tästä hyvästä aikomuksestani, vaan toimiikin toisin.

Tässä mielessä monitoimijaiset psykoterapeuttiset ja psykologiset mielen kuvaukset eivät Wittgensteinin ajattelun näkökulmasta ensisijaisesti ”selitä” tieteellisessä mielessä moraalisen dissosiaation ilmiötä, vaan tarjoavat siihen kieliopillisen ratkaisun: ne vaihtavat yksitoimijaisen subjektikuvan monitoimijuudeksi, jolloin ristiriita tahdon ja teon välillä muuttuu uudella tavalla kuvattavaksi ja työstettäväksi.

Esimerkkinä kuvausmallin jonkinlaisesta historiallisesta prototyypistä psykoterapiassa artikkelissa tarkastellaan Sigmund Freudin (1917/1969) psykoanalyttista käsitteistöä ja siitä nousevaa tapaa ymmärtää toimijuus psyyken eri osatekijöiden välisten vaatimusten ja ristipaineiden tuloksena. Samalla avataan Wittgensteinin (1953/1981) myöhemmän ajattelun kannalta keskeistä *kieliopin* käsitettä, jonka avulla eettistä dissosiaatiota lähestytään ensisijaisesti kielellisenä rakenteena. Seuraavaksi tarkastellaan eettisen dissosiaation asetelman historiallista esiintymistä eräiden keskeisten ajattelijoiden kirjoituksissa. Tämän jälkeen Freudin näkökulman rinnalle tuodaan vertailukohteeksi kognitiivisen psykoterapian tapa jäsentää moraalisen dissosiaation ilmiötä ja tarkastellaan, millaisen kuvauksen se rakentaa ihmisen suhteesta omiin tekoihinsa. Lopuksi verrataan näitä kahta toimijuuden kuvaustapaa toisiinsa tarkastelemalla, miten psykoterapeuttinen parantuminen tulee ymmärretyksi kummankin viitekehysten puitteissa.

Wittgensteinilaisesta näkökulmasta kiinnostavaa ei ole ensisijaisesti se, ovatko teorioissa käsitteellisesti rakennetut ihmisen mielen kuvaukset ontologisesti ”totta”. Kiinnostavampaa on se, mitä tapahtuu, kun omaksumme jonkin käsitejärjestelmän ehdottaman kuvauksen ihmisestä. Kysymykseksi nousee siis se, miten käyttöön otettu käsitejärjestelmä ohjaa psykoterapiassa ymmärrystämme toimijuudesta, vastuusta ja muutoksesta: mitä pidämme psykoterapialla ratkaistavana ongelmana, mitä pidämme psykoterapeuttisen työn kohteena, ja mitä pidämme paranemisena.

Tarkoituksena ei ole ottaa kantaa psykologisten käsitteiden totuuteen tai osallistua toimijuuden filosofian ja moraalipsykologian sisältökiistoihin siitä, mitä toimijuus viime kädessä on. Sen sijaan artikkelissa tarkastellaan, miten erilaiset psykoterapeuttiset ja filosofiset ihmisen mielen kuvaustavat rakentavat toimijuuden käsitteellistä näyttämöä, ja miten moraalisen dissosiaation arkinen kokemus – se, että toimin usein vastoin parempaa ymmärrystäni – kytkeytyy kielen ja käsitteiden tarjoamiin malleihin.

Samalla avautuu myös yksi tapa täsmentää psykoterapian ja etiikan suhdetta. Etiikan ja moraalipsykologian tutkija Edward Harcourt (2011) toteaa, että modernin psykoterapian itseymmärrystä on jarruttanut ratkaisevasti psykoterapeuttien pinnallinen käsitys etiikasta. Harcourtin mukaan puutteellinen ymmärrys etiikan luonteesta on estänyt psykoterapeutteja havaitsemasta psykoterapian olemuksellista yhteyttä eettiseen. Harcourtin kommentti on kiinnostava, koska puheena oleva yksiselitteisen toimijuuden häivyttävä kieliopillinen rakenne nostaa juuri etiikan näkökulman psykoterapian ytimeen. Kyse ei ole kuitenkaan eettisen harkinnan suorittamisesta osana terapiaa, vaan esiin nousee kysymys siitä, miten psykoterapiassa ylipäättään voidaan rakentaa ja ylläpitää mielekästä toimijuutta siellä, missä se on ristiriidan, ambivalenssin ja itseymmärryksen katkosten vuoksi horjunut.

Wittgenstein ja kieliopillinen näkökulma psykoanalyysiin

Aluksi toimijuutta ja eettisen dissosiaation asetelmaa lähestytään psykoanalyysin kehittäjän Sigmund Freudin (1856–1939) ajattelun pohjalta. Freud ja psykoanalyysi muodostavat luontevan lähtökohdan eettisen dissosiaation asetelman tarkastelulle, koska näitä voidaan pitää monella tapaa psykoterapian institution historiallisena lähtölaukauksena (Myllyniemi, 2021). Kappaleessa nostetaan esiin se, miten Freudin teoria ihmisen psyyken rakenteesta muuttuu Wittgensteinin näkökulmassa tieteellisestä teoriasta uudelleenlaiseksi kieliopilliseksi esitysmuodoksi.

Freud jakoi ajattelussaan ihmisen mielen tietoiseen ja tiedostamattomaan osaan. Kirjassaan *Johdatus psykoanalyysiin* hän toteaa tämän jaon muodostavan psykoanalyysin teorian ytimen (Freud, 1917/1969). Freud kuvaa ihmisen psyyken rakentuvan kolmesta osasta: ”*Se*”, *Minä* ja *Yliminä*.¹ Käsitteet kuvaavat erilaisten psyykkisten voimien keskinäisiä suhteita. ”*Se*” edustaa psyyken tiedostamatonta ja primitiivistä osaa, joka sisältää synnynnäiset vietit. *Minä* edustaa arjen elämässään realismiin pyrkivää toimijaa, joka pyrkii sovittamaan psyyken kahden muun osan vaatimusten ristipaineessa. *Yliminä* puolestaan on lapsuudessa syntynyt vanhempien, auktoriteettien ja kulttuuristen normien sisäistys, joka toimii arvostelevana ja rajoittavana voimana.

Ihanus (2005) näkee Freudin työn tavoitteena olleen rakentaa tieteellisesti pätevä tapa

¹ Artikkelissa käytetään selvyiden vuoksi suomenkielisiä vastineita termeille: Id, Ego ja Superego.

käsitteellistää psyykkisiä ilmiöitä ja löytää luetettava hoitomenetelmä psyyken häiriöistä vapautumiseksi. Tästä huolimatta Freudin aikainen, filosofi Ludwig Wittgenstein kiinnitti huomionsa Freudin ajattelun tyystin erilaiseen aspektiin. Wittgenstein kirjoittaa 1940-luvun tekstissään Freudin olettamasta psyyken rakenteesta seuraavasti:

”Yliminäni voisi sanoa minästäni: ’Sataa ja minäni uskoo sen’ ja voisi jatkaa: ’Otan siis todennäköisesti sateenvarjon mukaani.’ Miten peli jatkuu?” (Wittgenstein, 1980/1988, § 708.)

Wittgensteinin sitaatista nousee esiin kaksi keskeistä näkökulmaa Freudin ajatteluun. Ensimmäkin fragmentissa Wittgenstein leikittelee Freudin tekemän jaottelun mahdollistamalla uudella kielellisellä käytännöllä. Jos Freud kuvaa ihmisen psyyken jakautuneen ikään kuin erillisiin itsenäisiin toimijoihin, niin tällöin nämä toimijat voisivat tähän tapaan puhella jaetusta minästään. Wittgenstein siis suuntaa tarkastelunsa yllättävään suuntaan: Freudin olettamista ilmiöistä uusien käsitteiden käytön seuraamuksiin. Tällöin nousee näkyviin se, että Freudin teoria rakentaa sellaisen käsitteellisen kuvauksen ihmisyydestä, jossa toimijuus ei olekaan enää yksiselitteinen asia.

Toisekseen kysyessään edelleen: ”Miten peli jatkuu?”, hän kysyy, miten näistä Freudin

lanseeraamista käsitteistä esiin nousevaa ihmiskäsitystä olisi mielekästä jatkossa soveltaa. Tällöin Wittgenstein (1953/1981) implisiitisti nostaa esiin kieliopillisen filosofiansa perusajatuksen, jonka mukaan esimerkiksi Freudin teoriassaan olettamien ilmiöiden tieteellisen selittämisen sijasta filosofian tehtävänä on ensisijaisesti kiinnittää huomio käyttämiemme käsitteiden mielekkäiseen käyttöön. Olennaista Wittgensteinille ei siis ole ihmisen psyyken oletettu rakenne, jonka Freud ajatteli teoriassaan paljastaneensa. Olennaisempaa on tällaisen käsitejärjestelmän käytännön seuraamukset: on syntynyt kuvaus ihmisestä, jonka toimijuus on jakaantunut useammalla kuin yhdelle toimijalle. Wittgensteinin sanastoa käyttäen huomio kiinnittyy tällöin ilmaisujen *kielioppiin*.²

Wittgenstein siis ajattelee, että Freud ei niinkään esitä ajattelussaan tieteellisessä mielessä selittävää teoriaa ihmisen psyyken ilmiöistä ja rakenteesta. Pikemminkin Freud on lanseerannut uudenlaisen käsitejärjestelmän, *kieliopin*, jonka puitteissa ihmistä on mahdollista ymmärtää uudelta näkökulmasta. Tämä asenne nousee sapeokkaasti esiin myös muistikirjamerkinnästä vuodelta 1946:

² Lähes kaikki Wittgensteinin käyttämät käsitteet, kuten kielioppi, kuva, kielipeli, säännön seuraaminen tai elämänmuoto, ovat edelleen jatkuvien tulkintakiistojen aiheita. Artikkelin tarkoituksena ei ole osallistua näihin keskusteluihin, vaan

hyödyntää johdonmukaista, vaikkakin karkeaa näkemystä Wittgensteinin ajattelusta psykoterapian ymmärtämiseen. Tarkemmin näkökulmasta: Myllyniemi, 2021, 20–35. Tarkemmin Wittgensteinin ajattelun erilaisista tulkintaperinteistä: ks. esim. Stern, 2006.

”Fantastisilla näennäisselityksillään Freud on tehnyt karhunpalveluksen (juuri siksi, että nämä selitykset ovat niin henkeviä.) (Nyt joka aasilla on käytössään nämä kuvat, joiden avulla hän voi ’selittää’ sairausilmiöitä.)” (Wittgenstein, 1977/1979, 102.)

Kieliopin käsite on keskeinen elementti myöhemmän Wittgensteinin ajattelussa. Tarkastellessaan Wittgensteinia länsimaisen filosofian kriittikona Fogelin (2018) nostaa esiin kaksi suurta päämaalia, joihin Wittgensteinin filosofinen kritiikki laajamittaisesti kohdistui. Näistä ensimmäinen on referentialismi.³ Fogelin tarkoittaa referentialismilla esioletusta, jonka mukaan kielen merkityksellisyden nähdään tavalla tai toisella syntyvän sanojen edustussuhteesta asioihin ja esioletusta siitä, että tällaisista sanoista muodostetut lauseet representoivat tai kuvaavat sen, kuinka asiat todellisuudessa ovat suhteessa toisiinsa.

Esimerkkinä tällaisesta käsityksestä kielen ja merkitykseen voi nostaa esiin juuri Freudin ajattelun. Botstein (2007) toteaa puheen ja kielen olleen Freudille ensisijainen instrumentti. Miten siis Freud ymmärsi kielen ja sen merkityksellisyyden perustan? Simanke (2017) toteaa artikkelissaan Freudin ajatelleen kielen merkityksellisyyden perustuvan ennen kaikkea nimeämisenfunktion mukanaan tuomaan representaation mahdollisuuteen. Freudin eksplisiittinen käsitys kielen

merkityksellisyydestä perustui hänen mukaansa ajatukseen siitä, että viime kädessä sanat nimeävät todellisuuden olioita ja saavat näin merkityksellisyytensä jonkinlaisen assosiativisen keskushermoston prosessin tuloksena. Kielen avulla Freud siis katsoi voitavansa kuvata ihmisen psyykkiset prosessit ja mielen rakenteen jonakin entiteetin kaltaisena.

Tällaisen referentialistisen esioletuksen sijaan Wittgenstein (1953/1981) nostaa johdonmukaisesti esiin näkemyksen, jonka mukaan käsitteemme eivät Freudin ajattelemassa mielessä rakenna jonkinlaista luonnon peiliä. Pikemminkin käsitteemme jäsentävät jaetun tapamme elää maailmassa, eli sen, mikä ylipääntänsä meille on koettavaa ja ymmärrettävää. Käsitteemme kertovat siis siitä, *miten* ihmiset elävät. Tällöin käsitejärjestelmämme voisi sanoa antavan maailmallemme yhteisesti jaetun *merkityksen*, eikä toisinpäin kuten Freud ajatteli.

”Kohtaamme tässä yhden filosofisen hämmennyksen keskeisen lähteen: Substantiivi saa meidät etsimään sitä vastaavaa oliota.” (Wittgenstein, 1958/1980, 25.)

Jos siis haluamme ymmärtää paremmin käsitteidemme *merkityksen*, meidän ei tule Wittgensteinin mukaan ryhtyä etsimään sanojen takaa ilmiöitä tai olioita, jotka lukitsisivat niiden lopullisen merkityksen. Ilmiöiden sijasta meidän tulisi pikemminkin huolellisesti

³ Referentialismin lisäksi Fogelin (2018) nostaa toiseksi Wittgensteinin kritiikin pääkohteeksi loogisen absolutismin. Tällä Fogelin viittaa

näkemykseen siitä, että kielen taustalla vaikuttaa ideaali säännönmukaisuus, jäykkä struktuuri, joka ikään kuin kattaa kaikki mahdolliset tapaukset.

tutustua käsitteiden toimintaan, niiden *kielioppiin*, osana yhteistä kieltämme. Tällaisesta näkökulmasta tapahtuvaa selventävää tutkimusta Wittgenstein kutsuu *Filosofisissa tutkimuksissa* kieliopilliseksi tarkasteluksi:

”Tarkastelumme on näin ollen kieliopillinen. Tämä tarkastelu luo valoa ongelmaamme raivattessaan pois väärinkäsityksiä. Väärinkäsityksiä, jotka koskevat sanojen käyttöä ja jotka ovat aiheutuneet muun muassa tietyistä ilmaisumuotojen välisistä analogioista kieleemme eri alueilla. – Monet niistä voidaan poistaa korvaamalla ilmaisumuoto toisella; tätä voidaan sanoa ilmaisumuotojemme ’analysoimiseksi’, sillä tapahtuma muistuttaa toisinaan jonkin purkamista.” (Wittgenstein, 1953/1981, FT, § 90.)

Hacker (2018) toteaa, että Wittgensteinin tavoitteena kieliopillisessa näkökulmassaan on paljastaa taipumuksemme ymmärtää käsitteemme jollakin tavoin metalogisiksi. Tällöin olettaisimme käsitteillämme olevan jonkinlaista ikuisuusarvoa todellisuuden lukitessa niiden lopullisen ja muuttumattoman merkityksen. Juuri tällaisen oletuksen puitteissa filosofian tehtävänä voisi nähdä näiden todellisten merkitysten paljastamisen. Hacker toteaa, että Wittgensteinin näkökulmasta filosofiassa käsitteellisenä tutkimuksena kyse ei voi olla tämän kaltaisten vastausten antamisesta, koska vastauksia ei tässä mielessä ole. Käsitteiden merkitykset elävät osana inhimillisen elämän virtaa:

”Kieliopin sääntöjä voidaan sanoa ’mielivaltaisiksi’, jos tällä on määrä sanoa, että kieliopin tarkoitus on vain sama kuin kielen tarkoitus. Jos joku sanoo ’Ellei kielellämme olisi tätä kielioppia, se ei voisi ilmaista näitä tosiseikkoja’ – meidän on kysyttävä itseltämme, mitä sana ’voisi’ tässä merkitsee.” (Wittgenstein, 1953/1981, § 497.)

Tältä pohjalta Freudin tapauksessa Wittgensteinia vaikuttaa siis kiinnostavan Freudin lanseeraaman uudenlaisen ihmisyyden kieliopin erityispiirteet, toimijuuden jakautuminen. Vähemmän mielekkäältä puolestaan näyttäytyy kysymys psykoanalyysistä tieteellisenä teoriana, joka referentialistisessa mielessä pyrki viittaamaan ihmisen mieleen jonkinlaisena entiteettinä.

Freud ja eettisen dissosiaation asetelma

Seuraavaksi tarkastellaan Freudin ajatusta psyyken rakenteesta useamman kuin yhden toimijan kokonaisuutena kieliopillisen filosofian näkökulmasta. Näkökulman tarkoituksena ei ole vähätellä Freudin työn arvoa. Franciotti (2017) toteaaakin, että tämän päivän näkökulmasta Freudin työn varsinainen arvo on nähtävissä juuri ihmisen ”mielen” uudennlaisessa käsitteellistämässä, ei niinkään yrityksenä representoida sitä. Tämä siitäkin huolimatta, että on ehkä perusteltua olettaa, että Freud itse olisi nähnyt asian eri tavoin.

Vaikka Wittgensteinin (1980/1988) leikitelee tekstissään humoristisesti *Yliminän* ja *Minän* välisen keskustelun mahdollisuudella, fragmentti paljastaa perustavanlaatuisen

kieliopillisen rakenteen. Ottamalla käyttöön Freudin käyttämiä käsitteitä kannattelevan kieliopin, päädyimme samalla johonkin sellaiseen, jota on mahdollista nimittää eettisen dissosiaation asetelmaksi.

Badhwar, Snow ja Trivigno (2014) tutkivat Aristoteleen hyve-etiikkaa modernin kognitiivisen psykologian näkökulmasta ja nostavat kirjoituksessaan esiin moraalisen dissosiaation käsitteen. Kirjoittajat haluavat käsitteellään haastaa ajatuksen siitä, että ihmiset lähtökohtaisesti toimisivat rationaalisesti tai arvojensa ja uskomustensa mukaisesti. Moraalisella dissosiaatiolla he kuvaavat tilannetta, jossa ihmisen arvot, uskomukset tai periaatteet eivät ole yhteneviä heidän toimintansa kanssa. Kirjoittajat etsivät tekstissään moraalisen dissosiaation alkuperää ulkoisista tekijöistä, kuten ympäristön olosuhteista, auktoriteettien vaikutuksesta sekä erilaisista kognitiivisista prosesseista, kuten automaattisista reaktioista, jotka ohjaavat ihmisen toimintaa tavalla, joka ohittaa tietoisien harkinnan.

Moraalinen dissosiaatio viittaa siis ihmisen käyttäytymisen ja moraalisen itseymmärryksen väliseen kuiluun, jonka taustalla vaikuttavat kognitiiviset prosessit tai tilannekohtaiset tekijät. Tämän kognitiivisesta viitekehuksesta nousevan määritelmän rinnalla on mahdollista nostaa Freudin käsitteellisesti rakentama kuvaus, jota olisi mahdollista nimittää pikemminkin *eettiseksi dissosiaatioksi*. Tällöin termillä viitataan oletettujen ilmiöiden sijasta sellaiseen ihmisen toimijuuden kielelliseen esittämismuotoon, jossa moraalisen dissosiaation ongelma onkin ratkaistu *kieliopillisesti* jakamalla toimijuus Freudin tapaan

useammalle kuin yhdelle toimijalle. Toisin sanoen termin moraalinen dissosiaatio voi ajatella liittyvän yleisesti tunnistettavissa olevaan ilmiöön toiminnan ja tahdon välisestä ristiriidasta, kun taas termi *eettinen dissosiaatio* viittaa kielellisestä rakenteesta nousevaan monitoimijaiseen kuvaukseen, joka näyttää ratkaisevan Badhwarin, Snowin ja Trivignon (2014) esittelemän moraalisen dissosiaation ilmiön.

Eettisellä dissosiaatiolla tarkoitetaan artikkelissa mitä tahansa sellaista *kieliopillista* esittämisen konseptia, jossa yksittäisen ihmisen vastuu toiminnastaan ja hänen moraalinen toimijuutensa esitetään useamman kuin yhden toimijan asetelmana. Tällainen *kielioppi* implikoi siis tilannekuvan, jossa jokin minussa päättää jotakin, kun taas jokin toinen minussa ei piittaa tästä hyvästä päätöksestäni ja toimiikin toisin.

Seuraavaksi Freudin lanseeraamaa kuvausta eettisestä dissosiaatiosta tarkastellaan tutkimalla esimerkinomaisesti tällaisen kieliopillisen rakenteen esiintymistä muiden ajattelijoiden kirjoituksissa.

Onko ihminen herra omassa talossaan?

Ajatus ihmisen elämässä vallitsevasta eettisestä dissosiaatiosta on historiallisesti psykoterapian ytimessä. Esipuheessaan Freudin teokseen *Johdatus narsismiin ja muita esseitä* psykoanalyytikko Esa Roos (1993, 7–8) luonnehtii psykoanalyysia kahden kiinnostavan piirteen avulla. Näistä ensimmäinen on ajatus siitä, että ”ihminen ei ole herra omassa talossaan”. Seuraava luonnehdinta on, että

psykoanalyysi ei ole ”pelkkä teoria mielen toiminnasta, vaan myös hyvin konkreettinen työ ja tehtävä”. Nämä Roosin luonnehdinnat kuvaavat osuvasti ajatuksen ihmisyyteen liittyvästä eettisestä dissosiaatiosta. Samoin Roosin luonnehdinnat nostavat sen psykoterapeuttisen työskentelyn keskeiseksi kohteeksi. Esiin nouseva ilmaisumuoto johtaa vääjäämättä ainakin seuraaviin kysymyksiin: Jos ihminen ei ole herra omassa talossaan, kuka tai ketkä sitten ovat? Lisäksi on syytä ainakin ihmetellä sitä, mitä työskentely tällaisen autonomian palauttamisen projektissa voi ylipäättään tarkoittaa. Kenen kanssa psykoterapeutti tällöin työskentelee, ja ketä vastaan?

Lisäksi on aiheellista kysyä, kuinka uusi Freudin ajattelun implikoima kieliopillinen rakenne edes on. Historiallisen verrokin voi löytää jo esimerkiksi Paavalin (UT, Room. 7:17, KR92) Roomalaiskirjeestä. Vaikka tematiikka ja tietenkin tekstin henki nousee täysin erilaisesta kuvastosta, Paavalin ajattelu lähtee ilmaisumuodosta, jossa toimijuus on jaettu useammalle toimijalle:

”En edes ymmärrä, mitä teen: en tee sitä, mitä tahdon, vaan sitä, mitä vihaan. Ja jos kerran teen sitä, mitä en tahdo, silloin myönnän, että laki on hyvä. Niinpä en enää teekään itse sitä, mitä teen, vaan sen tekee minussa asuva synti. Tiedänhän, ettei minussa, nimittäin minun turmeltuneessa luonnossani, ole mitään hyvää. Tahtoisin kyllä tehdä oikein, mutta en pysty siihen. En tee sitä hyvää, mitä tahdon, vaan sitä pahaa, mitä en tahdo. Mutta jos teen sitä, mitä en tahdo, en tee sitä enää itse, vaan sen tekee minussa asuva synti.” (UT, Kirje roomalaisille, 7:17 KR92.)

Paavalin kuvaus ihmisen tilanteesta rakentaa kieliopillisesti eettisen dissosiaation asetelman. Tekstissä nousee esiin monia erilaisia toimijoita: 1) minussa asuva synti, joka tahtoo tehdä pahaa ja tekee sitä, 2) joku, joka ei hyväksy pahan tekemistä ja toivoo toiminnan jäsentäväksi periaatteeksi lain, ja tahtoo toimia sen mukaisesti, 3) joku, joka näkee ristiriidan toiminnan ja tahdon välillä ja kauhistuu sitä. Tekstissä esiintyviä toimijoita olisi mahdollista jaotella myös eri tavoin, mutta ryhmitteystä riippumatta on helppo nähdä, että Paavalin ajattelussa ihmisen toimijuus kuvataan kieliopillisesti tavalla, jota voisi nimittää juuri eettiseksi dissosiaatioksi. Tässä suhteessa Freudin hahmottelema psyyken rakenne ei kieliopin näkökulmasta juurikaan poikkea Paavalin kuvauksesta: psyyken kokonaisuuden rakentaa kaksi erilaisiin suuntiin pyrkivää toimijaa sekä kolmas tämän ristiriidan keskellä pyristelevä toimija.

Myös kirkkoisä Augustinus (2003) kiinnittää huomionsa teoksessaan *Tunnustuksia* Paavalin kuvaamaan asetelmaan.

Pohdinnoissaan hän kuvaa Paavalin tapaan tilannetta, jossa yksilön eettinen ratkaisuvälä ja toimijuus näyttäytyy jakautuneena:

”Sielu käskee ruumista ja tämä tottelee heti. Sielu käskee itseänsä ja saa vastustusta osakseen. (...) Sielu, minä sanon, käskee, että sielu tahtoisi. Ei ole toinen käskemässä, mutta sielu ei kuitenkaan tee, mitä käsketään. Mistä johtuu tämä kummallinen ilmiö, ja mikä on sen syynä?”
(Augustinus, 2003, 274.)

Hannes Nykänen (2014) puolestaan huomauttaa, että ajatuksessaan psyyken rakenteesta Freud itseasiassa liittyy samaan eettisen ajattelun jatkumoon Kantin, Hobbesin ja Hegelin kanssa lisäten omaan näkökulmaansa vain pienen nietzscheläisen mausteen. Tässä jatkumossa tarkastelun laajempaan lähtökohdaksi on yksityisen omantunnon ristiriitainen kollektiivisen moraalin tai muun taustan määrittävän normijärjestelmän kanssa. Nykänen toteaa, että jo Kant lanseerasi vuonna 1785 ilmestyneessä teoksessaan *Moraalin metafysiikan perustus* Freudin kuvaaman asetelman. Kant (2015) kuvaa teoksessaan ihmisen sisäisesti jakaantuneena olentona, jonka elämää ja tekoja voi verrata oikeudenistuntoon: samalla, kun ihminen värisee tekojensa ja halujensa tähden syytetyn penkillä, hän samanaikaisesti huolehtii itse myös syyttäjän, tuomarin ja asianajajan rooleista.

Filosofi Martin Buber (1999) oli kiinnostunut tiedostamattoman käsitteen alkuperästä. Kirjallisessa muodossa julkaistussa puheessaan hän pohtii käsitteen esiintymistä filosofian historiassa. Hän toteaa esimerkiksi Leibnizin (1646–1716) kirjoittaneen sielun

havaitsemattomista komponenteista ja ylipääntänsä jakaneen sielulliset prosessit erillisiin osiin. Nicholas Cusanuksen (1401–1464) ajattelussa puolestaan esiintyy ajatus ihmisen olemassaolon erilaisista moodeista, joiden kautta osallisuutemme jumalaiseen vaihtelee. Samoin Buber näkee jo Plotinoksen (n. 204/205–270) ajattelussa esiintyneen selkeän tiedostamattoman konseptin, jonka mukaan ihminen itse havaitsee vain osan siitä, mitä hänen sielussaan tapahtuu. Plotinoksen käsitys tiedostamattomasta näyttäytyy Buberin kuvaamana tosin Freudia myönteisempänä. Plotinos varoittaa pyrkimyksestä tulla näistä tiedostamattomista sielun osista tietoiseksi. Tällöin vaarana on niiden myönteisen ja elinvoimaisen roolin pilaaminen.

Käytyään läpi useita ajattelijoita Buber (1999) päätyi ehdottamaan, että tiedostamattoman käsitettä ei tulisi lähestyä lainkaan ilmiönä. Pikemminkin kyse on hänen mukaansa jostakin sellaisesta, jolla on vaikutusta ilmiöihin. Toisin sanoen käsiteparia tietoinen/tiedostamaton ei Buberin mukaan tulisi nähdä minkäänlaisena viittauksena substanssin dualismiin. Käsite tulisi ymmärtää pikemminkin funktionaalisen dualismin kuvauksena.

Buberin kanta on mielenkiintoinen. Siirtäessään näkökulmansa ilmiöistä funktioihin Buber näyttäisi tulevan ainakin lähelle ajatusta kieliopillisesta rakenteesta. Olennaista käsitteen käytön kannalta ei siis Buberin mielestä ole, mistä asiassa ontologisesti on kyse. Pikemminkin olennaista on huomata, että syystä tai toisesta on ilmeisen osuvaa käytännössä kuvata kielellisesti ihmisen toimintaa

sellaisen ilmaisumuodon puitteissa, jossa toimijuus on jakaantunut useammalla kuin yhdelle toimijalle.

Dualistinen jako tiedostamattomaan ja tietoiseen on ymmärrettävä, jos ”tietoisen” käsitteen käytön kriteerinä nähdään Freudin (2017) tapaan yksiselitteisesti itsen havainto omista mielensisällöistään. Kuitenkin kielipin, tai etiikan, näkökulmista kiinnostavampaa on toimijuuden jakaantumisen konsepti ylipäättänsä. Juuri tämä kytkeytyy sellaisiin ihmisyyden eettiseen puoleen yleisesti liitettyihin sanoihin kuten esimerkiksi: teko, valinta, päätös, valta ja vastuu. Juuri tällaisten sanojen soveltaminen muuttuu hämmentäväksi tilanteessa, jossa toimijuus jaetaan useammalle kuin yhdelle agentille. Tässä suhteessa on toisarvoista, jaetaanko vastuu toiminnasta käsitteellisesti kahdelle vai useammalle toimijalle. Lopputulos on joka tapauksessa jotakin sellaista, jota on mahdollista nimittää eettiseksi dissosiaatioksi.

Tuoreemman esimerkin eettisen dissosiaation asetelmasta voi löytää Daniel Kahnemanin ja Amos Tverskyn kehittämästä ajattelun kaksoisprosessointiteoriasta (dual-process theory of thinking). Teoksessaan *Thinking, Fast and Slow* Kahneman (2012) esittää ihmisen ajattelun ja päätöksenteon rakentuvan kahden toisistaan erillisen prosessin varassa: Järjestelmä 1 toimii nopeasti, automaattisesti ja intuitiivisesti, kun taas Järjestelmä 2 on hidas, harkitseva ja looginen. Taloustieteestä, filosofiasta ja kognitiivisesta psykologiasta ammentavan Kahnemanin teoria ja sen taustalla vaikuttava argumentaatio on vakuuttavaa ja rakentaa samalla mielekkään kuvan, jonka

puitteissa myös yksiselitteisen toimijuuden ristiriidat muuttuvat ymmärrettäväksi.

Kahnemanin (2012) kirjan ehkä kiinnostavinta antia ovat kuitenkin hänen pohdintansa kuvattujen järjestelmien ontologisesta luonteesta. Hän korostaa, että kuvatut järjestelmät 1 ja 2 eivät ole fyysisiä rakenteita, vaan heuristisia malleja, joiden avulla ihmisen ajattelun ja toiminnan ristiriitaisuuksia voidaan jäsentää. Kahneman varoittaa lukijaa ottamasta jakoa konkreettisesti: hän ei pyri esittämään biologista tai neurologista kuvausta, vaan rakentamaan käytännöllisen kielellisen kehyksen. Nämä ”järjestelmät” ovat käsitteellisiä apuvälineitä, eivätkä viittaa entiteetteihin.

Tässä suhteessa Kahneman välttää sen virheen, johon esimerkiksi Freud näyttää sortuvan Wittgensteinin kielipillisen filosofian näkökulmasta. Ottaessaan käyttöön uudenlaisen ihmisen toimijuutta jäsentävän kielipin Kahneman ei väitä esittävänsä samalla ilmiötason hypoteeseja. Hän pysyttelee Buberin tapaan kielipillillä tasolla, jonka lähtökohtana on inhimillisen toiminnan tarkasteleminen ylipäättänsä monitoimijuuden näkökulmasta. Sanat ja lauseet, joilla tämä eettisen dissosiaation asetelma nimetään, ovat toissijaisia. Ne eivät omaa referentialistisessa mielessä merkityssisältöä, vaan palvelevat uudenlaisen kielipillisen rakenteensa kautta.

“Miten peli jatkuu?” – parantumisen psykoterapiassa

Wittgensteinin (1980/1988, § 708) sitaatin päättävä kysymys: ”Miten peli jatkuu?”, suuntaa tarkastelun alueelle, joka on psykoterapian

harjoittamisen kannalta keskeinen. Vaikuttaa siltä, että ihmisen kuvaaminen olentona, jonka moraalinen toimijuus on jakautunutta, on monella tapaa osuvaa. Mitä tällöin psykoterapiassa pyritään parantamaan, ja mikä tämän pohjalta nähdään parantumisenä erilaisissa psykoterapiasuuntauksissa?

Laajalle yleisölle suunnatuissa luennoissaan Wienin yliopistolla vuosina 1932–1933 Freud (1933/1965, 112) tiivistä psykoanalyysin parantavan vaikutuksen seuraavaan toteamukseen:

”Missä Se oli, sinne tulkoon Minä.”⁴

Ymmärrän Freudin tarkoittavan paranemisen psykoanalyysissa olevan tapahtuma, jossa tietoisien alueella toimiva *Minä* ikään kuin saa haltuunsa enemmän tilaa tiedostamattoman alueelta, jossa muuten valtaa pitäisi ”*Se*”. Psykoanalyysin teoriaa vasten tarkasteltuna Freudin kiteytys tuntuu osuvalta. Parantuminen on siis tietoisien toimijuuden vahvistumista, joka syntyy tietoisien mielen alueen laajentumisena tiedostamattoman alueen kustannuksella.

Vaikka Freudin luonnehdinta tuntuu osuvalta, niin Wittgensteinin näkökulmasta sitä voidaan tarkastella myös psykoanalyttisen käsitteistön muodostaman *kieliopin* implikaationa. Kyseessä on, Wittgensteinin (1953/1981) tapaan ilmaistuna, kieliopillinen lause, jonka mielekkyys perustuu annetun kieliopillisen järjestelmän ominaisuuksiin. Luodessaan käsitejärjestelmän, jossa ihmisen toimijuus on jaettu kolmelle laadullisesti

erilaiselle toimijalle, järjestelmästä itsestään ikään kuin seuraa se, mitä tässä käsitejärjestelmässä edelleen voidaan nähdä paranemisenä.

Freudin luonnehdinta ei siis ole empiirisesti koeteltavissa oleva lause. Kyseessä on lause, jonka ”totuus” on pikemminkin taustalla vaikuttavan käsitejärjestelmän kieliopillinen ominaisuus. Vain Freudin käsitteellisesti rakentaman kuvan puitteissa ”parantuminen” on mahdollista nähdä Freudin kuvaamalla tavalla.

Kieliopillinen näkökulma erottuu selkeämmin, jos rinnalle nostetaan kognitiivisen psykologian mukainen sanoitus moraalista dissosiaatiosta. Tutkiessaan teon ja tahtomisen välistä ristiriitaa Badhwarin ja työtovereiden (2014) kieliopillisena lähtökohtana on asetelma, jossa toimijoita on vain yksi. Juuri tässä asetelmassa ristiriita toiminnan ja arvojen tai uskomusten välillä näyttäytyy selitystä vaativalta ilmiöltä. Kirjoittajat kuvaavat dissosiaation ihmisen teon ja tahdon välillä syntyvän ikään kuin yksilön johdonmukaisen toiminnan häiriintymisenä. Tällaista häiriötä voivat aiheuttaa ympäristön olosuhteet, auktoriteettien vaikutus sekä erilaiset kognitiiviset prosessit ja automaattiset reaktiot, jotka ohjaavat ihmisen toimintaa tietoisien harkinnan ohittavalla tavalla. Mikä sitten kognitiivisen psykoterapian kieliopillisessa kuvausmallissa nähdään parantumisenä?

Kognitiivisessa psykoterapiassa tavoiteltavaa parantumista on perinteisesti kuvattu vertaamalla sitä stoalaisten filosofien ajatuksiin

⁴ Alkup. ”Wo Es war, soll Ich werden.” (Freud, 1933)

inhimillisen kärsimyksen lähteistä.⁵ Albert Ellisä pidetään yleisesti yhtenä modernin kognitiivisen psykoterapian ensimmäisistä kehittäjistä. Kirjassaan *Reason and Emotion in Psychotherapy* Ellis (1962) kuvaa kehittämänsä psykoterapiamuodon keskeisintä periaatetta lainaamalla stoalaista filosofia Epiktetosta (n.50–135). Ellisin lainauksessa teoksesta *Käsikirja* (Encheiridion) Epiktetos (2004) toteaa, että: "Ihmisiä eivät järkytä asiat itsessään, vaan heidän uskomuksensa asioista." Tämä kiteyttää stoalaisen ajattelun periaatteen: ulkoiset tapahtumat eivät sinänsä ole hyviä tai huonoja. Ihmisten tulkinnat ja reaktiot niihin määrittävät heidän tunteensa ja onnellisuutensa. Analogia stoalaisuuteen elää edelleen vahvasti terapiamuodon perinteessä. Esimerkiksi Holmberg (2020) nostaa tuoreessa kognitiivisen psykoterapian hakuteoksessa edelleen kognitiivisen psykoterapian lähtökohdaksi Epiktetoksen ja Sokrateen ajattelun.

Epiktetoksen ajatus yhdistettynä kognitiiviseen psykoterapiaan nostaa esiin asetelman tiedon käsittelyn tai merkityksenannon prosessista ihmisen ja todellisuuden välittäjänä, jonka nähdään rakentavan ihmisen kokemuksen. Tällainen kuvaus esittää samalla myös teon ja tahdon välisen ristiriidan uudella tavalla valossa. Ihmisen ja maailman välistä suhdetta välittää tiedollinen prosessi, joka ei välttämättä ole kovinkaan luotettava. Tällöin dissosiatiiivinen toimijuus näyttäytyy tiedollisen prosessin vinoutumana, joka edelleen

tekee ristiriitaisen toiminnan ymmärrettäväksi.

Myös viittaus kognitiivisen psykoterapian yhteydestä Sokrateeseen on kiinnostava. Yleisesti kognitiivisen psykoterapian kontekstissa aihe yhdistetään sokraattiseen dialogiin terapeuttisena työtapana, jolla asiakkaan ajattelutapaa ja uskomuksia on mahdollista tehdä näkyväksi ja etsiä niille vaihtoehtoja (ks. esim. Karila & Koivisto, 2020). Kuitenkin harvemmin esiin nousee kognitiivisen psykoterapian ilmiselvä yhteys myös sokraattisen etiikan ydinajatuksiin. Esimerkiksi Sampolahti ja Laitila (2019) toteavat klassisen kognitiivisen psykoterapian olevan muunnelma *akrasian* eli heikkotahtoisuuden ongelman platonilaisesta ratkaisusta. Platonin (2004) dialogissa *Protagoras* Sokrates tiivistää etiikkansa ajatuksiin siitä, että hyve on tietoa, ja pahanteko on seurausta tietämättömyydestä. Jos ihminen todella ymmärtää, mikä on oikea teko, hän myös toimii sen mukaisesti. Hyveellinen toiminta on siis ensisijaisesti intellektuaalista. Se yhdistyy tietoon ja kohdalliseen ymmärrykseen: oikea tieto johtaa oikeaan toimintaan. Tämä ajatus näyttäisi tiivistävän yhdellä tavoin myös käsityksen siitä, mikä kognitiivisessa psykoterapiassa nähdään parantumisenä. Tästä näkökulmasta kognitiivisen psykoterapian tehtävänä olisi auttaa ihmistä havaitsemaan henkilökohtaiset tiedolliset virhelähteensä. Tämä yhdistyy optimistiseen sokraattiseen oletukseen siitä, että näiden virhelähteiden paljastuessa ihminen myös alkaa

⁵ Tarkemmin stoalaisuuden ja kognitiivisen psykoterapian välisistä yhteyksistä ks. esim. Robertson, 2010.

toimimaan oikein.

On kiinnostavaa, että kognitiivisen psykoterapian tuoreemmassa kehityshistoriassa juuri intellektuaalisuuden painotus on kohdannut kasvavaa kritiikkiä ja haastanut terapiasuuntausta kehittymään (Karila, Koivisto & Holmberg, 2020). Kognitiivisen psykoterapian kolmannen aallon terapiamuodot ovat vastanneet tähän haasteeseen painottamalla aiempaa vahvemmin esimerkiksi kokemuksellisuutta, vuorovaikutuksellisuutta, tunteiden roolia ja kehollisuutta. Tämän kehityskulun voi nähdä siirtymänä sokraattisesta etiikasta kohti aristoteelista etiikkaa. Sokrates (2004) painotti älyllisyyttä hyvän elämän edellytyksenä. Samassa linjassa olivat stoalaiset, jotka suhtautuivat jyrkän kriittisesti tunteisiin tiedollisina virhelähteinä. Aristoteelinen (2005) hyve-etiikka sen sijaan korostaa tottumuksen ja tunteiden harjoittamisen merkitystä hyvän elämän (eudaimonia) saavuttamisessa. Tunteet eivät Aristoteleelle näyttäyty kartettavina tiedollisina virhelähteinä, vaan tunteiden tunteminen on osa hyvää elämää. Niitä tulee kehittää siten, että ihminen kykenee tuntemaan oikeita tunteita, oikeissa tilanteissa, oikealla tavalla ja oikeassa määrin. Tällainen emotionaalinen hienosäätö on keskeinen osa käytännöllistä viisautta (phronēsis) ja hyveellistä elämää.

Aristoteelinen hyveiden harjoittamiseen perustuva hyvän elämän ideaali tuntuu osuvan stoalaisuutta ja sokraattista intellektualismia paremmin nykyisen kognitiivisen psykoterapian käytäntöihin. Samoin se tuntuu psykoterapian kannalta vastaavan paremmin tuoreemman tunteiden filosofian esiin nostamiin

kysymyksiin, kuten kysymykseen siitä, missä määrin tunteet ylipäättänsä voivat olla inhimillisen hallinnan alueella, ja kysymykseen siitä, onko tunteita ja kognitioita mielekästä erottaa toisistaan (Haaparanta, 2019).

Toista kiinnostavaa piirrettä kognitiivisen psykoterapian tuoreemmissa suuntauksissa voisi kutsua jopa kieliopilliseksi integraatioksi. Esimerkiksi skeematerapian ja EFT-terapian (Emotional focused therapy) suosion myötä myös kognitiivisen psykoterapian viitekehyksessä on siirrytty käyttämään luontevasti kielellisiä kuvausmalleja, joissa ihmisen mieli kuvataan eettisen dissosiaation asetelmana. Kiintymyssuhdeteoriasta ja psykoanalyysistä lainaavassa skeematerapiassa erilaiset minätilat ja skeemamoodit sanoitetaan itsenäisinä toimijoina, joiden alkuperä nähdään ikään kuin inhimillisistä ydintarpeista kumpuavana personoituna intentionaalisuutena (Young, Klosko & Weishaar, 2018). Tällöin paraneminen nähdään ikään kuin mielen sisäistä hällisevää ja kaoottista keskustelua käyvänä nuotiopiirinä, jossa terveen aikuisen minätilaa tuetaan ottamaan vastuu ja viimekätinen ratkaisuvallta tilanteessa käsiinsä. Humanistisesta psykologiasta ammentava EFT-terapia puolestaan pitäytyy skeematerapiaa heuristisemmalla tasolla ja sanoittaa eettisen dissosiaation asetelman erilaisina ääninä erottamalla inhimillisen kokemuksen ja toiminnan rakentumisessa esimerkiksi kokevan, kriittisen ja estävän perspektiivin itsenäisinä toimijoina (Elliot, Watson, Goldman & Greenberg, 2004).

Pohdinta

Usein toistetun anekdootin mukaan Wittgensteinin luennoille Cambridgessa osallistunut Yorick Smythies kysyi Wittgensteinilta, mitä hän piti filosofian keskeisimpänä ongelmana (Munz & Ritter, 2017). Wittgenstein vastasi oppilaansa kysymykseen: ”subjekti ja predikaatti.” Vastauksellaan Wittgenstein osoitti länsimaisen filosofian ytimeen. Subjektin ja predikaatin käsitteet ovat jo Aristoteleesta lähtien muodostaneet länsimaisen filosofian historian keskeisimmän ja pitkäikäisimmän parin (Strawson, 1974).

Teoksessaan *Kategoriat* Aristoteles (1994) erotti substanssin (esimerkiksi ”Sokrates”) ja sen ominaisuudet (esimerkiksi ”on viisas”, ”on ihminen”). Tällöin subjekti on se, josta väitetään jotakin. Predikaatti puolestaan on se, mitä siitä väitetään. Aristoteles näki tämän rakenteen muodostavan logiikan, kieliopin ja ontologian perustan, jossa subjekti vastaa olevaa ja predikaatti sen ominaisuuksia. Aristoteleesta lähtien aihetta ovat käsitelleet lähes kaikki merkittävät länsimaiset filosofit. Käsitepari on perustava, koska viime kädessä panoksena on kielen, logiikan ja filosofian mielekkyys: miten lauseet rakentuvat, ja mitä niiden rakenne kertoo todellisuudesta.

On tietenkin mahdotonta sanoa, mitä kaikkea Wittgenstein tarkalleen ottaen vastauksellaan tarkoitti. Kuitenkin voidaan olettaa, että ainakin hän halusi muistuttaa, että joko subjektiin ja predikaattiin ei välttämättä muodosta filosofian lopullista pääteasemaa. Pikemminkin kyseessä on kontingentisti syntynyt, mutta merkittävä kieliopillinen

risteysasema, josta käsin myös monet filosofian ongelmista syntyvät. Wittgenstein näyttää ajattelevan, että filosofia on täynnä väärinkäsityksiä, jotka syntyvät kielen muodollisista rakenteista, kieliopillisista epäselvyyksistä. Juuri subjektiin ja predikaattiin nojaava ajattelu johtaa helposti perusteettomiin metafyyisiin oletuksiin, kuten siihen, että jokaista yksittäistä sanaa vastaa jokin yksiselitteinen olio (subjekti), johon voidaan liittää yksiselitteisiä ominaisuuksia (predikaatteja).

Tämän artikkelin puitteissa on mahdollista saada näkyviin yksi sivujuonne siitä näköalasta, jota kohti Wittgenstein vastauksellaan osoitti. Kielemme kielioppi rakentaa meille määrätyn kuvan maailmasta, jota se samalla ikään kuin implisiittisesti väittää ontologisesti todeksi. Tässä tapauksessa oletamme kieliopin tarjoaman mallin mukaisesti, että yksittäistä ihmistä on tarkasteltava yksiselitteisenä toimijana, joka aina ikään kuin omistaa yksilöidyt tekonsa. Vastauksellaan Smythiesille Wittgenstein kuitenkin muistuttaa, että tällainen kieliopin rakentama yksinkertaistava kuvaus voi olla paikoin myös epätydyttävä tai jopa harhaanjohtava.

Kieliopillisessa näkökulmassaan Wittgenstein kääntää tarkastelutapamme ikään kuin ympäri. Arkikielemme kieliopin implikoimassa kuvauksessa on olemassa yksiselitteinen ”minä”, joka ”tekee”. Kuitenkin käytännön elämässämme törmäämme päivittäin sekä muiden että omalla kohdallamme tilanteisiin, joiden ilmaiseminen tämän yksiselitteisen kieliopin puitteissa ei tunnukaan osuvalta; maailma ei noudata aukottomasti kielioppimme sääntöjä. Se tuntuu ajautuvan

paradokseihin johtaessaan sellaisiin ilmauksiin kuten: ”halusin sitä kovasti, mutta en kuitenkaan halunnut.” Wittgensteinin näkökulmasta emme kuitenkaan tällöin ole tekemisissä minkään oudon ja selittämistä vailla olevan ilmiön kanssa, kuten esimerkiksi Freud ja Augustinus ajattelivat. Pikemminkin hämmennyksemme ilmentää tyytymättömyyttä kieleemme kielioppiin. Tällaisten tilanteiden arkisuuden huomioon ottaen on kuitenkin aiheellista kysyä olisiko moraalisen dissosiaation ilmiö tarkasteltavissa pikemminkin normaalitapauksena kuin selitystä vaativana poikkeuksena. Tällöin voisimme yksinkertaisesti todeta, että arkikielemme subjektilla ja predikaatilla operoiva kielioppi ei usein kykene kovinkaan osuvasti ilmaisemaan ihmisyhteyden liittyvää ilmeistä ristiriitaisuutta.

Wittgensteinin kieliopillisesta näkökulmasta katsottuna Freudin ja muiden artikkeleissa kuvattujen teoreetikkojen ajatukset ihmisen psyyken rakenteesta tai kognition toiminnasta muuttuvat kuitenkin uudesta näkökulmasta ymmärrettäväksi. Tieteellisten teorioiden sijasta niitä voi tarkastella myös yritysinä laajentaa kieleemme kielioppia. Nämä teoriat siis ilmentävät tässä mielessä uuden tieteellisen tiedon lisäksi myös tyytymättömyyttä kieleemme kielioppiin. Samalla hyvin kiinnostavasti juuri tämä sama alue nähdään erityisesti psykoterapian alueena, eräänlaisena sairausilmiönä.

Jos tältä pohjalta ajattelemme psykoterapian kahta suurta historiallista perinnettä: psykoanalyttista ja kognitiivista psyko-terapiaa, niin niiden välinen eroavaisuus on tarkasteltavissa kieliopillisena erona. Kumpikin

pyrkii omilla tavoillaan vastaamaan samaan kieliopilliseen paradoksiin, joka juontuu moraalisen dissosiaation ilmiöstä. Uusi ehdotettu kieliopillinen malli rakentuu kuitenkin erilaisen perusratkaisun varaan. Kognitiivinen psykoterapia pyrkii säilyttämään lähtökohtanaan yksittäisen subjektin, mutta postuloi kuvaan ihmisen ja maailman välisestä suhteesta kolmannen osapuolen: merkityksenannon tai tiedon muodostamisen prosessin. Tämän osapuolen toiminnan myötä subjektin johdonmukainen toiminta voi häiriintyä tai vinoutua. Tällöin yhteyden subjektin ja predikaatin välillä voi nähdä ikään kuin katkeavan ja ristiriita tahdon ja toiminnan välillä muuttuu ymmärrettäväksi. Taustalla voi nähdä jopa vanhan sokraattisen etiikan ihanteen, jonka mukaan ihminen toimisi kyllä oikein, jos hän vain aidosti ensin tietää, mikä on totta. Tällöin psykoterapian tehtävänä on auttaa asiakasta tarkastelemaan, arvioimaan ja korjaamaan omaa kognitiivista prosessiaan, jotta subjektin ja predikaatin yhteys saadaan paremmin kohtaan.

Psykoanalyttinen perinne ja monet muut tuoreemmat suuntaukset puolestaan ratkaisevat paradoksin mallilla, jossa postuloidaan eksplisiittisesti useampi kuin yksi subjekti. Tällöin toiminnan lopputulos on nähtävissä näiden erilaisten toimijoiden jonkinlaisena kädenvääntönä, josta vahvin selviytyy voittajana. Psykoanalyysin tehtävänä tällöin on vähentää primitiivisten ja tiedostamattomien voimien roolia, jotta tietoinen minämme harmitsevana agenttina voi selviytyä tästä kädenväännöstä voittajana.

On kuitenkin kiinnostavaa ainakin pohtia,

sanovatko esimerkiksi Badhwar ja kollegat (2014) jotakin olennaisesti erilaista Freudiin verrattuna. Kyseessä näyttäisi ensisijaisesti olevan kieliopillinen ero. Erilaiset kieliopit vastaavat vain erilaisen kuvaston puitteissa peruskysymykseemme moraalisen dissosiaation luonteesta. Tässä suhteessa vaikuttaa toisarvoiselta käytetäänkö tätä ristiriitaa ilmentävän muuttujan arvona termiä ”tiedostamaton”, ”Se”, ”automaattinen reaktio”, ”tiedostamaton kognitio”, ”skeema”, ”moodi”, ”kriittinen puoli”, ”trauma-minä” jne. Aiheelistä olisi pikemminkin kysyä, miksi ylipääntänsä koemme, että ilmiössä on jotakin selitystä vaativaa. Olisihan myös mahdollista yksinkertaisesti todeta, että ihminen on toiminnassaan lähtökohtaisesti ristiriitainen olento, ja keskittyä tämän jälkeen etsimään tehokainta tapaa helpottaa ilmiöön usein liittyvää inhimillistä kärsimystä. Tarpeemme selittää moraalisen dissosiaation ilmiö juontuu esioletuksesta, että ihminen *ei olisi* ristiriitainen. Edelleen etsittäessä tällaisen oletuksen alkuperää, Wittgensteinin ajattelu tuntuu johdattavan kysymykseen kielen kieliopista sekä vanhaan filosofiseen kysymykseen siitä, missä määrin voimme edes olettaa kieleemme muotojen vastaavan todellisuutta.

Wittgensteinin näkökulma ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kieliopin tarjoama kuva pysyvistä ja toimivista subjektista olisi virheellinen. Tällaisen ajatuksen voi puolestaan nähdä nousevan Wittgensteinin filosofisen kritiikin toisesta päämaalista, loogisesta absolutismista. Tällöin esioletuksena olisi, että kieli toimisi ideaalisti säännönmukaisesti, jolloin sen ikään kuin täytyisi kattaa aina kaikki

mahdolliset tapaukset (Fogelin, 2018). Wittgensteinin näkökulmasta kieliopillinen hankaluus subjektin ja predikaatin rakentaman kuvauksen käyttämisestä joissakin tapauksessa tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että selvästikin tämä kuvaustapa ei ole sovellettavissa kaikkiin tapauksiin. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että osoittautuessaan joissakin tapauksissa riittämättömäksi meidän tulisi hylätä se kokonaan virheellisenä. Voitaneen pikemminkin todeta, että kyseinen esittämisen konsepti on osoittautunut useimmiten käyttökelpoiseksi.

”Tienviitta on järjestyksessä, - jos se täyttää tarkoituksensa normaaliolosuhteissa.” (Wittgenstein, 1953/1981, § 87.)

Mitä kieliopillinen näkökulma eettiseen dissosiaatioon tarkoittaa psykoterapian kannalta? Uskon, että ennen kaikkea se nostaa Harcourtin (2011) väitteen etiikan olemuksellisesta yhteydestä psykoterapiaan tarkastelun keskiöön. Tavoitteena ei ole tilanne, jossa psykoterapiassa suorittaisimme eettistä harkintaa yhdessä asiakkaidemme kanssa. Pikemminkin kyse on siitä, että psykoterapiaprosessissa tavoittelemme oireiden lievittymisen lisäksi myös jotakin sellaista, joka ylipääntänsä voisi tehdä eettisen mahdolliseksi asiakkaan elämässä. Toisin sanoen psykoterapiassa tutkitaan mahdollisuutta, jossa asiakkaan olisi paremmin mahdollista olla vastuussa teoistaan ja valita itse toimintansa.

Psykoanalyytikko voisi kuvata tätä toteamalla esimerkiksi, että psykoterapiassa *Yliminän* vaatimukset ja toisaalta tiedostamattomat

halut ja toiveet tulevat tietoisuuteen, jolloin ne voidaan tulkita merkityksellisesti. Tällöin *Minä* vahvistuu ja kykenee sietämään ristiriitoja ilman defensiivistä jakautumista. Kognitiivinen psykoterapeutti voisi puolestaan todeta oman kielioppinsa puitteissa, että terapiassa asiakas oppii tunnistamaan ne ajattelutapansa ja sisäiset vaatimuksensa, jotka vievät hänet ristiriitaiseen ja itselle vahingolliseen toimintaan. Työstämällä näitä uskomuksia opitaan tunnistamaan itselle tärkeä suunta ja vahvistetaan taitoa tehdä omia valintoja. Sanoituksesta riippumatta kumpikin puhuu etiikan näkökulmasta samasta asiasta.

Eettinen dissosiaatio psykoterapian lähtökohtana tarkoittaa, että psyykkistä hyvinvointia ei ole mielekästä tarkastella pelkästään emotionaalisenä tai kognitiivisena eheytyksenä, vaan myös moraalisen suhteen palautumisena suhteessa omiin tekoihin. Ihminen voi voida huonosti myös siksi, ettei hän ole yhteydessä omaan eettiseen ratkaisuvälteensä. Tällöin psykoterapia voi auttaa juuri tämän yhteyden rakentamisessa. Terapiaa ei tällöin ole mahdollista nähdä pelkästään oireiden hoidona vaan myös eettisen subjektin *etsimisen* projektina.

Tällainen tarkastelutapa merkitsee myös psykoterapeutin tehtävän uudelleenmäärittelyä terapiasuuntauksien ylittävällä tasolla. Terapeutin roolina ei tällöin ole ensisijaisesti selittää asiakkaan kokemia ristiriitoja jonkin yksittäisen terapiasuuntauksen käsitejärjestelmän puitteissa, jolloin terapeutille olisi ikään kuin jo edeltä käsin selvää, mihin heidän tulisi käsitteellisesti päätyä. Kyse olisi enemmänkin yhteisestä etsinnästä, jossa psykoterapeutin

tehtävänä on auttaa asiakastaan ylipäättensä jäsentämään kielellisesti kokemustaan oman elämänsä pääasiallisena toimijana.

Psykoterapia näyttäytyy tässä kehyksessä tavoitteellisenä keskusteluna, jonka päämääränä on eettisen subjektin vahvistuminen, tavalla tai toisella. Terapeuttinen työ suuntautuu tällöin sen tutkimiseen, millaisin uudelleenkuvauskein asiakas voisi hahmottaa tekinsä, valintansa ja vastuunsa osana omaa toimintaansa, ja jossa toimijuus voisi jälleen tulla tunnistetuksi ja kannetuksi.

Lähteet

Aristoteles (1994). *Kategoriat. Tulkinnasta. Ensimmäinen analytiikka. Toinen analytiikka*. Suomentaneet ja toimittaneet L. Carlson, S. Knuutila & J. Sihvola. Gaudeamus.

Aristoteles. (2005). *Nikomakhoksen etiikka*. Suomentaneet ja toimittaneet M. Sihvola & S. Inhala. Gaudeamus.

Badhwar, N. K., Snow, N. E., & Trivigno, F. V. (2014). Reasoning about wrong reasons, no reasons, and reasons of virtue 1. Teoksessa N. E. Snow & F. V. Trivigno (toim.) *The philosophy and psychology of character and happiness*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203078129-4>

Beutler, L.E., Harwood, T.M., Michelson, A., Xiaoxia, S. & Holman, J. (2011). Reactance/Resistance level. Teoksessa J. C. Norcross (toim.) *Psychotherapy relationships that work: Evidence-based responsiveness*. Oxford University Press.

Botstein, L. (2007). Freud and Wittgenstein. *Psychoanalytic Psychology*, 24(4), 603–622.
<https://doi.org/10.1037/0736-9735.24.4.603>.

Buber, M. (1999). *Martin Buber on psychology and psychotherapy – essays, letters, and dialogue*. Toimittanut Judith Buber Agassi. Syracuse University Press.

Elliot, R., Watson, J.C., Goldman, R.N. & Greenberg, L.S. (2004). *Learning Emotion Focused Therapy – The*

process-experimental approach to change. American Psychological Association.

Ellis, A. (1962). *Reason and emotion in psychotherapy*. Haettu 30.12.2025 osoitteesta

https://openlibrary.org/books/OL5853086M/Reason_and_emotion_in_psychotherapy.

Epiktetos (2004). Käsikirja. Suomentanut M. Ahonen. Teoksessa T. Kaarakainen & J. Kaukua (toim.) *Stoalaisuus: Tiedon, tunteiden ja hyvän elämän filosofia*. Gaudeamus.

Ferrero, L. (2022). *The Routledge handbook of philosophy of agency*. Routledge, Taylor & Francis Group.

Fogelin, R.J. (2018). Wittgenstein's critique of philosophy. Teoksessa H. Sluga & D.G. Stern (toim.) *The Cambridge Companion to Wittgenstein* (2. painos). Cambridge University Press.

Franciotti, M. A. (2017). Wittgenstein on Freud's psychoanalysis. *Principia*, 21(1), 1–12.

<http://dx.doi.org.libproxy.tuni.fi/10.5007/1808-1711.2017v21n1p1>.

Freud, S. (1965). *New introductory lectures on psychoanalysis*. (Englanniksi kääntänyt J. Strachey). W. W. Norton. (Alkuperäinen teos julkaistu 1933)

Freud, S. (1969). *Johdatus psykoanalyysiin* (2. painos). (Suomentanut E. Puranen). Gummerus. (Alkuperäinen teos julkaistu 1917)

Freud, S. (2017). Psykoanalyysin suuntaviivoja. Teoksessa M. Lång (toim.) *Kirjoituksia psykoanalyysin teoriasta ja käytännöstä 1* (2. painos). Books on Demand.

Haaparanta, L. (2019). *Rajan taju: filosofisia esseitä*. Gaudeamus.

Hacker, P.M.S. (2018). *Wittgenstein: Comparison and context*. Oxford University Press.

Harcourt, E. (2011). Wittgenstein, ethics and therapy. Teoksessa C. Jäger & W. Löffler (toim.) *Epistemology: Contexts, values, disagreement: Proceedings of the 34th International Ludwig Wittgenstein Symposium in Kirchberg*, (s. 523–537). De Gruyter.

<https://doi.org/10.1515/9783110329018.523>

Holmberg, N. (2020). Kognitiivinen psykoterapia

psykkisissä häiriöissä – Päihderiippuvuus. Teoksessa S. Kähkönen, I. Karila, M. Koivisto & N. Holmberg (toim.) *Kognitiivinen psykoterapia* (4. uudistettu painos). Duodecim.

Ihanus, J. (2005). *Järjen äänestä minäkertomuksiin*. Yliopistopaino.

Kahneman, D. (2012). *Ajattelu, nopeasti ja hitaasti*. (Suomentanut K. Pietiläinen). Terra Cognita. (Alkuperäinen teos julkaistu 2011)

Kant, I. (2015). *Moraalin metafysiikan perustus*. Suomentanut M. Nikkarla. Areopagus.

Karila, I., Koivisto, M. & Holmberg, N. (2020). Käsitteellistäminen ja tavoitteiden asettaminen. Teoksessa S. Kähkönen, I. Karila, M. Koivisto & N. Holmberg (toim.) *Kognitiivinen psykoterapia* (4. uudistettu painos). Duodecim.

Munz, V. A. & Ritter, B. (toim.) (2017). *Wittgenstein's Whewell's Court Lectures: Cambridge, 1938–1941, from the notes by Yorick Smythies*. Wiley-Blackwell.

Myllyniemi, P. (2021). *Parantava puhe kieliopelinä: Myöhäiswittgensteinilainen näkökulma psykoterapiaan*. Tampere University Dissertations - Tampereen yliopiston väitöskirjat, 525. Tampere University. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2219-9>

Platon (2004). *Protagoras*. Suomentaneet J. Sihvola & T. Holma. Gaudeamus.

Raamattu (1992). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Suomen Piipiseura.

Robertson, D. (2010). *The philosophy of cognitive-behavioural therapy (CBT): Stoic philosophy as rational and cognitive psychotherapy*. Karnac. <https://doi.org/10.4324/9780429482748>

Roos, E. (1993). Esipuhe. Teoksessa S. Freud *Johdatus narsismiin ja muita esseitä*. Gummerus.

Sampolahti, T. & Laitila, A. (2019). Psykoterapian oleuksesta - psykoterapia-ilmioistä eräiden Platonin filosofian näkemysten valossa. *Psykologia*, 54(2). <https://doi.org/10.62443/psykologia.v54i2.76033>.

Simanke, R.T. (2017). Meaning and object in Freud's

theory of language. *International Journal of Psychoanalysis*, 98, 1551-1576.

<https://doi.org/10.1111/1745-8315.12669>

Strawson, P. F. (1974). *Subject and predicate in logic and grammar*. Routledge & Kegan Paul.

Stern, D. G. (2006). How many Wittgensteins? Teoksessa D. G. Stern, A. Pichler & S. Säätelä (toim.) *Wittgenstein: The Philosopher and his Works Vol.2*. De Gruyter.

Wittgenstein, L. (1979). *Yleisiä huomautuksia*. (Toimittaneet G. H. von Wright ja H. Nyman, suomentanut H. Nyman). WSOY. (Alkuperäinen teos julkaistu 1977)

Wittgenstein, L. (1980). *Sininen ja ruskea kirja: filosofisten tutkimusten esitutkimuksia (1933–1935)*. (Suomentanut H. Nyman.) WSOY. (Alkuperäinen teos julkaistu 1958)

Wittgenstein, L. (1981). *Filosofisia tutkimuksia*. (Suomentanut H. Nyman). WSOY. (Alkuperäinen teos julkaistu 1953)

Wittgenstein, L. (1988). *Huomautuksia psykologian filosofiasta 1*. (Suomentanut H. Nyman). WSOY. (Alkuperäinen teos julkaistu 1980)

Young, J. E., Klosko, J. S. & Weishaar, M. E. (2018). *Skeematerapia*. Edita